

אקולוגיה וסביבה

כתב עת למדע ולמדיניות הסביבה

**תכניות מים לנחלים – מחזון ליישום:
צעדים מעשיים לשיקום זרימת המים
בנחלי ישראל**

אורית סקוטלסקי

יוני 2016, גליון 2, (עמ' 98-100)

אורית סקוטלסקי

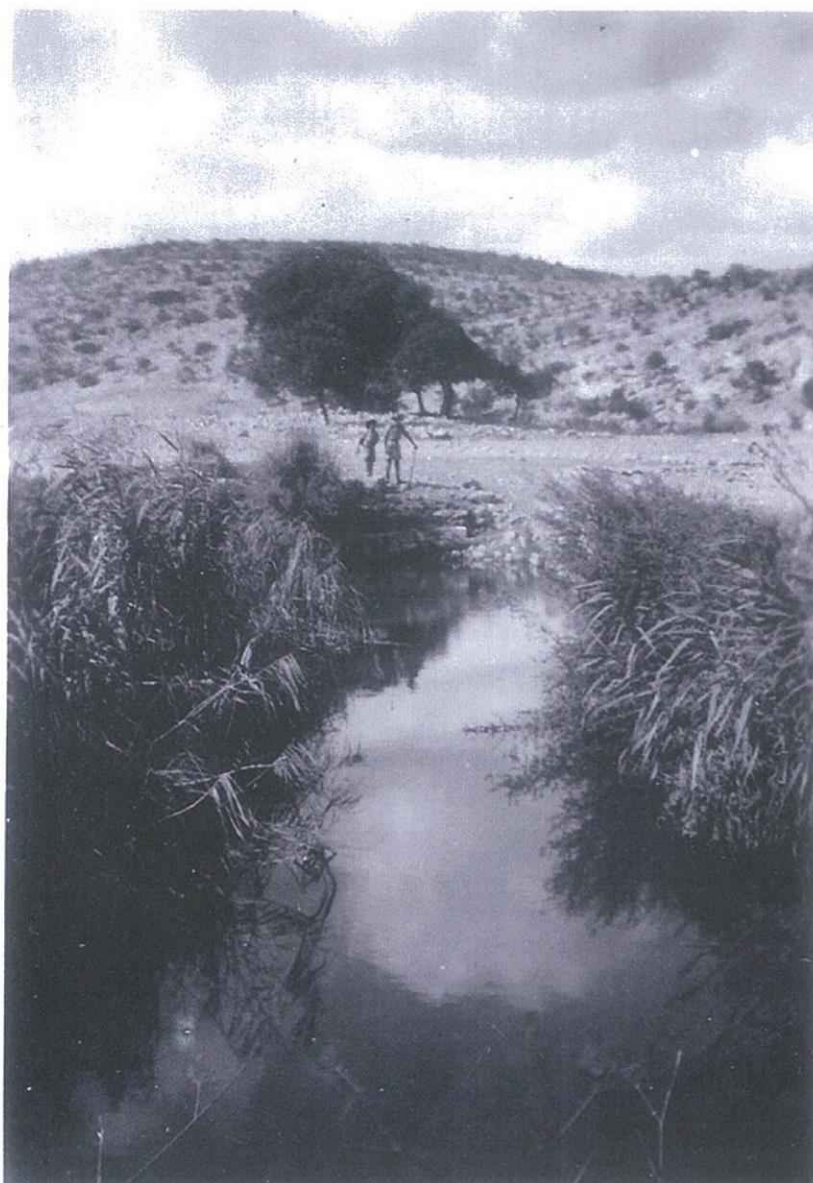
רכזת תחום נחלים ומים, החברה להגנת הטבע

orit.skutel@gmail.com

עד שנות ה-60 של המאה ה-20 עדיין היה אפשר ליהנות ממים זכים, ששצפו בנחלים לאורך החופים ובעמקים, לטייל בין מעיינות שנבעו בפינות חמד נסתרות ולשוטט בשרידי היישובים ההיסטוריים שהתבססו על מימיהם. לצערנו, משבר המים המתמשך בישראל הוביל לפגיעה אנושה בנחלים: ייבוש המעיינות, זיהום המים בערוצים, והיעלמות של ערכי הטבע והנוף הייחודיים לנחלים. בשנים האחרונות מתחוללים שינויים מהותיים במשק המים, עם הקמת מתקנים להתפלת מי הים והקמת מערכות אספקת מי קולחים לחקלאות. השינויים הדרמטיים הללו יכולים לאפשר שיקום של מפלסי המים במקורות המים הטבעיים בישראל, וכן שיקום שפיעת המים במעיינות ובנחלים שיובשו – לטובת הטבע ולטובת האדם.

בשנת 2000 החליטה ממשלת ישראל על הקצאת 50 מיליון מל"ק מים בשנה למטרות שיקום זרימת המים בנחלים. בהמשך להחלטה פרסמו בשנת 2003 המשרד לאיכות הסביבה ורשות הטבע והגנים מסמך מדיניות בנושא "זכות הטבע למים"^[4], המתמקד בצורכי המים הנדרשים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל. מסמך זה שימש פלטפורמה מקצועית מוסכמת למיסוד הקצאות המים לבתי הגידול הלחים ולנחלים. בשנת 2004 קיבלה מדיניות "זכות הטבע למים" משנה תוקף עם אישורו של תיקון מספר 19 לחוק המים^[3], שהופך את הטבע לצרכן של משאב המים, ומנחה את מנהל רשות המים לספק מים באיכות ובכמות הנדרשות לקיום מערכות טבע ונוף.

עם זאת, הקצאות המים לטבע הן מים המסופקים לשמורות טבע ולנחלים בצינורות. הקצאות המים הללו מהוות סוג של "אינפוזיה" להצלת הטבע בשמורות טבע שיבשו. מבחינת שמירת טבע, אספקת מים מצינורות היא פתרון דחק לשעת חירום בלבד, ואינה מספקת פתרון ראוי לשיקום נחלים.

מהקצאות מים לטבע – לתכניות מים לנחלים

בשנים האחרונות, לאור השינויים המהותיים המתחוללים במצב משק המים, השתנו יעדי שיקום זרימת המים בנחלים. כיום השאיפה היא לשקם, ככל הניתן, את שפיעת המים הטבעית במעיינות. השיקום נעשה על-ידי: צמצום שאיבת מים התהום באגנים ששפיעת מי המעיינות בהם נפגעה מירידת מפלסים; פירוק מתקני התפיסה של המים שנבנו על מקורות הנביעה של המעיינות, ושחרור מי המעיינות לזרימה בנחלים; אספקת מקורות מים חלופיים לצרכני המים החקלאיים, השואבים כיום מים ישירות מהמעיינות ומהנחלים.

הקצאות המים לטבע ומסמך "זכות הטבע למים" הובילו להחלטה אסטרטגית של המשרד להגנת הסביבה ושל רשות הטבע והגנים, לקדם **תכניות מים לנחלים**^[2]. מטרת תכניות המים היא להשיב את זרימת מקורות המים הטבעיים לטבע באופן שמאפשר למערכות האקולוגיות בנחלים לשוב ולהתקיים. תכניות המים נערכות תוך התחשבות הן ביעדי השיקום האקולוגי והנופי של הנחל הן בצורכי הצרכנים החקלאיים באגן הנחל. בתכניות המים לנחלים נקבעים יעדי משטר זרימת המים בנחל מבחינת כמויות ואיכויות, וכן נקבעים פעולות ואמצעים, הנדרשים לשיקום זרימת המים בנחל באופן שיאפשר שיקום ערכי הטבע. תכנית מים לנחל כוללת תיאור מקורות המים הטבעיים באגן הנחל בעבר וכויום; אפיון של בתי הגידול הלחים (המצויים והרצויים) לכל אורך הנחל, והגדרת יעדי השיקום האקולוגי וההידרולוגי; פירוט האמצעים ההנדסיים, התפעוליים והאסדרתיים הנדרשים כדי להגיע למשטר ההידרולוגי הרצוי לשיקום המערכת האקולוגית בנחל.

שמונה תכניות מים לשמונה נחלים מרכזיים בישראל כבר מוכנות ליישום. התכניות הללו מציעות פתרונות ריאליים ויישומיים לשיקום שפיעת המים בנחלים, תוך אספקת מים חלופיים לצרכנים החקלאיים (טבלה 1). לפיכך, בתוך שנים ספורות ניתן לשקם את זרימת המים בנחלים הללו, וכן להשלים הכנת תכנית-אב לאומית להשבת המים לטבע.

נוסף על התכניות המוצגות בטבלה, מתוכננות עוד שתי תכניות מים חשובות לקידום בשנה הקרובה: תכנית מים לנחלי מעלה אגן הכינרת (כולל נחלי מקורות הירדן, מורדות הגולן ומעיינות הדופן בעמק החולה) ותכנית מים לנחלי תנינים.

צעדים נחוצים ומעשיים יכולים להוביל בתוך שנים ספורות לשיקום זרימת המים בנחלים חשובים ומרכזיים במדינת ישראל. שיקום הנחלים ובתי הגידול הלחים הוא מטרה חשובה, לא רק לקיום מערכות אקולוגיות בריאות, אלא גם לשימור היסטורי של אתרים ייחודיים, לחיזוק החקלאות, להגדלת התיירות, ובעיקר לשיפור איכות החיים של אזרחי מדינת ישראל.

למרבה הצער, תכניות המים שהוכנו בשנים האחרונות, כמעט שאינן מקודמות כיום בוועדות השיפוט של רשות המים, ולא זוכות לתקצוב במסגרת תקציבי משק המים. היות שכך, מצב זרימת המים בנחלי ישראל ממשיך להתדרדר. בימים אלה פרסמה החברה להגנת הטבע חוברת המסכמת את היעדים המרכזיים משמונה תכניות מים לנחלים, וקראה למשרד האנרגיה והמים ולרשות המים להתגייס לשיקום זרימת המים בנחלים^[1]. אימוץ ההמלצות של תכניות המים ויישומן יובילו לזרימת מים חיים בנחלים מרכזיים, לטובת הטבע ולטובת הציבור בישראל.

טבלה 1. נקודות מרכזיות בשמונה תכניות מים, המיועדות להשיב שפיעת מים טבעיים לנחלים ולאפשר שיקום של המערכות האקולוגיות בבתי הגידול הלחים

הנחל	בעיות מרכזיות בנחל כיום	פתרונות מוצעים בתכנית המים	קטגוריית תכנית המים
נחל געמון	עיינות כבר תפוסים לחקלאות	הקמת מערכת לאספקת מים חלופיים לחקלאות ושחרור מים מעיינות לנחל - עד פאזי טרייה	התכנית מונחה לשימוש ברשות המים
נחל נעמן	שפיעת המעיינות הטבעית (כ-15 מ"ל/ק"ש בשנה) יבשה כתוצאה משאבה אינטנסיבית של מים תת-קרקעיים; שחרור מים אפקט ששעות כיום על הקצאת מים לעומת מקורות פתוחים	שיקום שפיעת המים במעיינות בשומרה; שיקום זרימת המים האיתנה לאורך הנחל בכמות המתאימה ליעדי השיקום האקולוגי והתיירותי (בערך שליש מספיקת המים ההיסטורית: כ-15 מ"ל/ק"ש בשנה); טיפול במי המלט של גזרות הדגים והפיקת הזרמת מים מהמים לנחל	התכנית מונחה לשימוש ברשות המים
נחל ציפורי	מי המעיינות הזורמים באופן טבעי בנחל ציפורי נשאבים, ללא אורט, למטרות חקלאות באגן הנחל	שחרור כל מי המעיינות לנחל; בחלל הפסקת שאבת המים (לא חוקית) מהאבק; הקמת תשתיות לאספקת מים חלופיים לחקלאים, תושבים כיום על מי הנחל	התכנית מונחה לשימוש ברשות המים
נחל קישון	ניקוז, הסדרת אגן הנחל לחקלאות, הזרמת מים מים תת-קרקעיים ושפיעת מים תעשייתיים לאבק פגש קשת בערי הסבע שאפיינו את הנחל	התכנית מתרכזת בקטע המרכזי, האיתן, של הנחל - מאגס ברוך עד הריכוז עם נחל ציפורי. תוכנית זרימה איתנה של 15 מ"ל/ק"ש בשנה (תחילת מי מעיינות וני הכניסה); יישור מים מעיינות אחרים, ויפוקו מים חלופיים לצרכים חקלאיים	התכנית מונחה בשלבי ביצוע
נחל הירדן הדרומי	שימוש משוגר במים מצד ישראל, סוריה וירדן; צמצום את כמות המים בנחל - מ-2,000 מ"ל/ק"ש בשנה במלחות של 400 מ"ג כלור לליטר, ל-150 מ"ל/ק"ש בשנה של מים מליחים (מי המוביל המלוח) ונזווה המים משפכים	הזרמת עד 40 מ"ל/ק"ש בשנה של מי הכניסה במועד נור וירדן כדי להחזיר את מלחות המים לרמה הפחותה מ-1,000 מ"ג כלור לליטר; שחרור חלק (קטן) מהמעיינות התפוסים בעמק המעיינות; תפנית חלק ממי המעיינות המליחים (המוביל המלוח) ויצירת אגן שיקום למי הרכי	התכנית מונחה לשימוש ברשות המים
נחל חדרה	הנחל נזקק, יובש, זיהום, והחך למטרות סביבתיות; לאורך הנחל הוקמו סכרים רבים המשמשים לאגון לשאבה של מים לצרכי חקלאות; הסכרים מייבשים קטעים את שפיעת המים הרציפה לאורך הנחל, ומגבשים במערכת האקדמית	שיקום שפיעת המים הטבעית בנחל על-ידי הסרת סכרים (חוקיים ולא חוקיים) והסדרה מחדש של הפיקת המים לחקלאות; סיום תוצאות המהמים מהנחל	התכנית מונחה לשימוש ברשות המים
נחל סגור	מרבית מי המעיינות בנחל נחשבו לארכי חקלאות	יקמו המישה מעלים לחצות מי המעיינות לנחל - כולל לאספקת מים חלופיים לצרכים החקלאיים ולשחרור מי המעיינות לנחל בנחל	התכנית מונחה, אך הביצוע מתעכב בגלל חסימת תיקצבים
נחל חרוד	כל מי המעיינות בעמק חרוד מוגלים להשקיה חקלאית ולכניסה הדרים; הנחל יבש, חורמים בורק מים מזהמים מבכנות הדרים	טיפול במי המלט של גזרות הדגים בהתאם לתקנות המדדים המקומות בנוסח; השבת מים חיים לנחל בקטע איתן של הנחל - הזרמת חלק מהמים של עין חרוד, עין חוגה, ועין חסידה לנחל בנחל, ואספקת מים מוחלפים לצרכים החקלאיים	התכנית מונחה, אך הביצוע מתעכב בגלל חסימת תיקצבים

מקורות

- [1] החברה להגנת הטבע. 2016. שלוש שנים – שמונה נחלים: צעדים מעשיים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל.
- [2] המשרד להגנת הסביבה. 2016. מדרוך להכנת תכניות מים לנחלים – מחזור למעשה. המשרד להגנת הסביבה, רשות המים, ורשות הטבע והגנים. www.tinyurl.com/prp-water-plans.
- [3] כנסת ישראל. חוק המים (תיקון מס' 19). התשס"ד-2004. www.tinyurl.com/water-law-19.
- [4] שחם ג. 2003. זכות הטבע למים – דרישות מים עבור גופי מים ובתי גידול לחים – מסמך מדיניות. הוגש למשרד לאיכות הסביבה ולרשות הטבע והגנים. www.tinyurl.com/nature-water-rights.